ابايدىڭ ەكونوميكالىق وي - پىكىرلەرى

مۇراتالى ماشرەپ ۇلى

ۇلتتار باسپاسى

ابايدىڭ ەكونوميكالىق وي - پىكىرلەرى

مۇراتالى ماشرەپ ۇلى

ۇلتتار باسپاسى

جاۋاپتى رەداكتورى: **زاكيلا قاۋان قىزى**

جاۋاپتى كوررەكتورى: **كۇبىش باقسەيت قىزى**

ابايدىڭ ەكونوميكالىق وي - پىكىرلەرى

مۇراتالى ماشىرەپ ۇلى

ۇلتتار باسپاسى باستىردى، تاراتادى

شينحۋا كىتاپ دۇكەندەرىندە ساتىلادى

ۇلتتار باسپاسى كومپيۋتەردە تەردى

يحۋي باسپا زاۋودىندا باسىلادى

2007 - جىلى ماۋسىم ٴبىرىنشى باسپاسى

2007 - جىلى ماۋسىم، بەيجيڭ، 1 - باسىلۋى

باعاسى: 8.00 يۋان

责任编辑：扎克依拉
责任校对：库布什

图书在版编目（CIP）数据

阿拜的社会经济学：哈萨克文／木拉提艾力著. 一北京：民族出版社，2007.6
ISBN 978-7-105-08379-4

Ⅰ.阿... Ⅱ.木... Ⅲ.阿拜·库南拜乌勒（1845～1904）文学研究一哈萨克语（中国少数民族语言） Ⅳ. I361.064

中国版本图书馆CIP数据核字（2007）第091223号

民族出版社发行
（北京市和平里北街14号　邮编：100013）
http://www.mzcbs.com.cn
民族出版社微机照排　艺辉印刷有限公司印刷
各地新华书店经销
2007年6月第1版　2007年6月北京第1次印刷
开本：850毫米×1168毫米 1/32　印张：5.375
印数：0001—2000册　定价：8.00元
ISBN 978-7-105-08379-4 / C·226（哈4）

该书如有印装质量问题，请与本社发行部联系退换
（哈文室电话：64228006　发行部电话：0991-2854817）
010-64211734

بەتاشار

ەل قاتارى اباي شىعارمالارىنا ۇڭىلۋىم وتكەن عاسىر 50-جىلدارىنىڭ سوڭىنان باستالعان . مۇندا العاشىندا اباي شىعارمالارىنا باس قويدىم ؛ ودان ونى ٴتۇسىنۋ ، بىرتىندەپ ٴتۇرتىنۋ ٴۇشىن دە بولسا كەرەك ، م .اۋەزوۆ ، س .مۇقانوۆ ، ە .سمايىلوۆ ، ق .جۇماليەۆ قاتارلى ٴىرى تۇلعالاردىڭ اباي شىعارمالارى تۋرالى زەرتتەۋلەرىمەن تابىستىم ، تانىستىم . قازاقستان رەسپۋبليكاسى دەربەستىككە جەتتى ، اباي دۇنيە ٴجۇزى دانالارىنىڭ قاتارىنان ورىن الدى ، اباي تانۋ جاڭا ورلەۋ كورسەتتى ، بۇلارمەن دە ٴتۇسىنىستىم . ەسەپتە ، اباي تانۋدان بۇرىنعىسى-بەرتىنگىسى بار ، نەشە ونداعان ارناۋلى ەڭبەك ، نەشە مىڭداعان عىلمي ماقالا شىققان بولسا كەرەك ، ٴبار-ٴبارىن وقي الماعاندىعىم راس ، وقىعاندارىمنان ارناۋلى ٴسوز بولماعان ٴبىر ٴتۇيىن بار-دى ، ول وسى ابايدىڭ قوعامدىق ەكونوميكا ويلارى . مۇنى ، مىنە ، بىلە فەداگوگيكا شۋەيۋانىنىڭ جاس دوتسەنتى ، ماگيستر مۇراتالى ماشىرەپ ۇلى قولعا الىپ زەرتتەپتى . اقتاڭداقتى تولدىرۋعا تالپىنعان بۇل ازاماتقا العىستىڭ الدىن مەن ايتايىن : ەڭبەگى جانا بەرسىن !

جەتى تاراۋلىق بۇل كىتاپتان ەڭ اۋەلى اۆتوردىڭ ٴبىلىم اياسىنىڭ كەڭدىگى ، ەكونوميكا عىلىمىنىڭ نازاريالىق ٴبىلىم تاعانىنداعى مىقتىلىعى بايقالادى . اباي قازاق تارىيحىندا عانا ەمەس ، دۇنيە ٴجۇزى تارىيحىندا سيرەك كەزدەسەتىن تۇلعالاردىڭ

此为试读,需要完整PDF请访问: www.ertongbook.com

ٴبىرى ، سوعان عوي ، سوناۋ گومەر ، چەكسپير ، بەرگى تولستوي ، تاگورلاردىڭ . . . قاتارىنان ورىن الدى . دەگەنمەن اباي تۋادا كەمەڭگەر اباي ەمەس ، ابايدىڭ تۋما تالانتى ٴبىر ، بۇدان قالسا ، ىقپال كورسەتكەن ، جەتەلەگەن ، باۋلىعان قوعامدىق ورتا مەن حالىق ، ارعى تاريح ، بەرگى ٴداۋىر بار . ابايدىڭ قوعامدىق ەكونوميكالىق ويلارىنىڭ قالىپتاسۋى مەن دامۋىن قارايلاستىرعاندا ، بۇلار ، ياعني ورتا ازيا ، شارروسسيا ، تۋعان ەلى قازاقتىڭ تاريحي مادەنيەتى ، وتە-موتە ەكونوميكالىق كۇي-جايى تانىستىرىلماسا ، ابايدىڭ قوعامدىق ەكونوميكا جاعىنداعى تاعىلىمىن ٴتۇسىندىرۋ توماعا-تۇيىق ، تۇسىنۋگە تۇتقىر ، دەي بەرسەڭىز ، وزىقتىعى بۇلىڭعىر بولىپ قالار ەدى . اۆتور وسىعان بولا ٴبىرىنشى تاراۋدى جازعان . ابايدىڭ قوعامدىق ەكونوميكالىق ويلارىن الدىمەن بۇتارلاپ ، ودان كەيىن جىنتىكتەپ وقىرمانعا جەتكىزۋ كەرەك . بۇنىڭ ٴسوز الدى ٴبىر شارتى بار : اۆتور ەكونوميكا عىلىمىنىڭ نازاريالىق بىلىمىنە جەتىك بولۋى ، جەتىك بولماسا جەتىك ٴبىلىمدى تابا الاتىن وره بولۋ كەرەك . جۇرتقا ٴمالىم ، ەكونوميكا عىلىم تاريحى ارى ، ٴبىتىمى سالا-سالا ، وسى تۇسقا كەلگەندە ، تابانى قىزۋ عىلىم ، اۆتور وسىلاردان قاجەتىن تاۋىپ ، قيۋىن كەلتىرىپ زەرتتەۋىنىڭ نازاريالىق ورەسىن كوتەرىپ وتىرعان .

اباي تانۋدا ٴبىر وزگەشە بايىمداعان . پرەزيدەنت نازاربايەۆ مىرزا ايتتى : ” . . .قازاق قاۋىمىنا الەۋمەتتىك رەفورمانى دا ، ەكونوميكالىق رەفورمانى دا ٴبىرىنشى ۇسىنعان— اباي“ ،① اباي

---

① نۇرسولتان نازاربايەۆ : «اباي تۇرالى ٴسوز » ، 29-بەت . شينجياڭ جاستار-ورەندەر باسپاسى ، 1998-جىل .

قازاقتىڭ قوعامدىق ەكونوميكاسى نەمەسە ەكونوميكالىق رەفور-
ماسى تۋرالى لەكسيكا سويلەمەك ەمەس ، حالقىنىڭ زاتتىق ومى-
رىنە تالعام كورسەتكەن ، وسىدان بۇل كىسىنىڭ قوعامدىق
ەكونوميكالىق ويلارى تۋعان . ابايدىڭ قوعامدىق ەكونوميكالىق
ويلارىن ، استامدىق ەمەس ، ٴبىز دە بايقاعامىز ، ماسەلەن ، ”ەڭ-
بەك قىلساڭ ەرىنبەي ، تويادى قارنىڭ تىلەنبەي“ ، ”ەڭبەك
قىلساڭ ، قارا جەر دە بەرەدى“ ، ”ەسەك ك . . . جۇساڭ دا مال
تاۋىپ كەل“ ، ”ەگىنىنىڭ ەبىن ، ساۋدانىڭ تەگىن ، ۇيرەنىپ
ويلاپ ، مال ىزدە“ ، ”بولماساڭ دا ، ۇقساپ باق ، ٴبىر عالىمدى
كورسەڭىز“ . . . ايتارعا بولماسا ، ٴبىز بەرجاعىندا ٴجۇر ەكە-
مىز . اۋتور جانرى باسقا-باسقا بارلىق شىعارمالارىنان —
ليريكالارىنان ، عاقلياlارىنان ، پوەمالارىنان تۇگەلدەي ابايدىڭ
قوعامدىق ەكونوميكالىق ويلارىن ٴبىر-بىردەن تاۋىپ تەرگەن ،
ونى ماتەريالدىق يگىلىكتەر ٴوندىرىسى ، قوعامدىق ەكونوميكالىق
رەفورما ، قوعامدىق تاپتار مەن جىكتەر ، ٴبىز كوزىمىزدى اشىپ
ەندى ٴبىلىپ جۇرگەن بازار ەكونوميكاسى ، بىلىمدىك ەكونوميكا
سىندى تاراۋلارعا جىكتەپ ، تالداي ، تۇسىندىرە كەلىپ ، سو-
ڭىندا اباي تاعىلىمىنىڭ وسىزامانعى قازاق زاتتىق ومىرىندەگى
ماڭىزى مەن رولىنا توقتالعان . ەكونوميستىڭ اتى —
ەكونوميس ، «قىز جىبەك» داستانىنىڭ كەيىپكەرلەرى جىبەك ،
تولەگەن ، بازاربااي ، شەگە سىندى ادام ەسىمدەرىندەن
دە” . . .قازاق ومىرىندەگى تاۋار-اقشا قاتىناسىن . . .“تابادى .

ويدى جەتكىزۋدىڭ قۇرالى— ٴتىل . ٴتىلدى ادەبيەت ٴتىلى ،
عىلىم ٴتىلى دەپ ٴبولىپ جاتامىز . الدىنعىسى كوبىرەك كور-
كەمدىك ، كەيىنگىسى كوبىرەك دالدىك قاجەتسىنەدى . عىلىم
ٴتىلى اسىرەلەۋ ، كەلەكەلەۋ ، سيمۆولداۋ ، سىپايىلاۋ ، استار-

لاۋ ، كەيپتەۋ سىندى ستيليستيكالىق تاسىلدەردى جاتسىنادى ؛ گراماتيكالىق تۇرعىدان ٴسوزدىڭ ورنىن تابۋىن ، سويلەم قۇرى- لىمىنىڭ انىق بولۋىن ، لوگيكالىق تۇرعىدان ۇعىمىنىڭ انىق ، تۇجىرىمىنىڭ ۇيلەسىمدى ، قورىتىندىسىنىڭ دۇرىس بولۋىن تى- لەيدى . مۇراتالىنىڭ بۇل ەڭبەگى سول ىلىم تىلىمەن تۇلعالان- عان .

جاس قالامگەر مۇراتالى ماشىرەپ ۇلىنىڭ بۇل ەڭبەگىندە ابايدان العان سيتاتتارى (مىسال ەسەبىندە) تىم مول ، تالداۋىندا اينالسوقتاۋ بار ، مۇمكىن ، بۇل اباي شىعارماسىنىڭ شىرايىن ساقتاپ دالەلدەرىن ٴتيپتى دە مىعىمداي تۇسەيىن دەگەنى بولار . شۋ دەگەندە تىڭعا تارتۋ ، كىم بولسا دا ، وڭايعا تۇسپەيدى ، ونىڭ ۇستىنە بۇل تىڭ تاقىرىپ ، تۋ باستان انىقتاپ جەتكىزۋ كەرەك وقىرمان قاۋىمىنا . ٴبىراق وسى تالپىنىسىنان مەنەن مىناداي تىلەك تۋادى : مۇراتالى ماشىرەپ ۇلىنان جاڭا تۋىندى ، ٴوسىپ كەلە جاتقان ورە كۇتەمىن .

اۋەلحان قالي ۇلى
2007-جىل ، اقپان

مازمۇنى

ٴبىرىنشى تاراۋ

ابايدىڭ ەكونوميكالىق وي-پىكىرلەرىنىڭ قالىپتاسۋىنداعى
قوعامدىق تاريحي ارتقى كورىنىس 1

ەكىنشى تاراۋ

ابايدىڭ ماتەريالدىق يگىلىكتەر ٴوندىرىسى تۋرالى
وي-پىكىرلەرى 21

ٴۇشىنشى تاراۋ

ابايدىڭ قوعامدىق ەكونوميكالىق رەفورما تۋرالى
وي-پىكىرلەرى 50

ٴتورتىنشى تاراۋ

ابايدىڭ بازار شارۋاشىلىعى تۋرالى وي-پىكىرلەرى 63

بەسىنشى تاراۋ

ابايدىڭ بىلىمدىك ەكونوميكالىق وي-پىكىر وركەندەرى . . .81

التىنشى تارا

ابايدىڭ قوعامدىق تاپتار ، جىكتەر تۋرالى وي-پىكىرلەرى . .103

جەتىنشى تاراۋ

ابايدىڭ ەكونوميكالىق وي-پىكىرلەرىنىڭ بۇگىنگى تاڭداعى
رۋحاني ٴمانى جانە امالياتتىق قۇنى...................... 129

ٴبىرىنشى تاراۋ

ابايدىڭ ەكونوميكالىق وي-پىكىرلەرىنىڭ قالىپتاسۋىنداعى قوعامدىق تاريحي ارتقى كورىنىس

I

عىلمي ەڭبەكتەردە ەكونوميكا دامۋ تاريحىنىڭ قۇرىلىمى ادامزات تاريحىنىڭ ەكونوميكالىق جاقتارى ، ەكونوميكا تاريحى ، ەكونوميكالىق عىلىمدار تاريحى سىندى ٴۇش جاقتان قۇرالادى . ٴارقانداي قوعامدىق يدەيا ٴوز ٴداۋىرىنىڭ قوعامدىق-ەكونوميكالىق ، ساياسي-الەۋمەتتىك جاعدايلارىنىڭ ٴتول تۋماسى ، ٴداۋىر رۋحىنىڭ جاۋھارى . ماركس : ”ٴارقانداي ناعىز فيلوسوپيا ٴداۋىر رۋحىنىڭ جاۋھارى“— دەپ اتاپ كورسەتتى . («ماركس-ەنگەلس شىعارمالارى» ، حانزۋشا ، 1-توم ، 120-بەت) .

ەكونوميكالىق ىلىمدەردى ٴوز ىشىنە العان ٴارقانداي عىلىم جۇيەسى ادامدار ساناسىنا ۇلتتىق توپىراقتا تامىر تارتۋى ، ۇلتتىق ٴومىردىڭ قۇندىلىقتارىمەن كورىنىس تابۋى كەرەك . سوندا عانا ٴماندى دە ٴساندى ، باياندى دا تابىستى بولىپ ، ٴوزىنىڭ

ومىرشەڭدىك قۋاتىن كورسەتە الادى . ناعىز نازارياشىلار ، وي-
شىلدار ، ەكونوميستەر بۇگىنگىنى بۇرىنعىنىڭ ساۋلەسىمەن
سۋرەتتەۋى ، بۋمەن بەزبەندەۋى ٴتيىس . ارينە ، بۇل باسقا حا-
لىقتاردىڭ ، ۇلتتاردىڭ بىلىمىنەن باس تارتۋ دەگەندىك ەمەس ،
كەرىسىنشە باسقا حالىقتاردىڭ ، ۇلتتاردىڭ مادەنيەت جەتىستىك-
تەرىمەن نەعۇرلىم تەرەڭ تانىس بولىپ ، وركەنيەتىمىزبەن وز-
دەستىرىپ ، ۇلتتىق بوياۋ مەن مازمۇن بەرە بىلسەك ۇلتتىق
قۇندىلىقتارىمىزدى سولعۇرلىم جوعارىلاتا الامىز .

وكىنەرلىگى وسى زامانعى ەكونوميكالىق بىلىمدەر تاريحىندا
دامىعان وركەنيەتتى حالىقتاردىڭ ، ۇلتتاردىڭ ، ەلدەردىڭ ەكو-
نوميكالىق نازاريالارى مەن اعىمدارىنا تەرەڭىنەن تالداۋ جاسالادى
دا ، كوپتەگەن حالىقتاردىڭ ، ۇلتتاردىڭ ، ەلدەردىڭ ەكونوميكا-
لىق وي-پىكىرلەرى مەن كوزقاراستارى عالىمداردىڭ نازارىنان
تىس قالادى . ارينە ، ٴارقانداي حالىقتىڭ ، ۇلتتىڭ وزىندىك
ۇلتتىق سيپاتقا يە ەكونوميكالىق وي-پىكىرلەرى مەن كوزقاراس-
تارىنىڭ بولاتىندىعى زاڭدى قۇبىلىس . ويتكەنى اس—ادامنىڭ
ارقاۋى . ماتەريالدىق يگىلىكتەردى وندىرەتىن ٴبۇتىن ەكونوميكا-
لىق قيمىلدار ادامزات قوعامىنىڭ ٴومىر ٴسۇرۋى جانە دامۋىنىڭ
العى شارتى جانە نەگىزى . سوندىقتان ٴارقانداي حالىقتىڭ ،
ۇلتتىڭ ادامزات قوعامىنىڭ مايەگى بولعان قوعامدىق ەكونومي-
كالىق زاڭدىلىقتار مەن قيمىلدار تۋرالى وي-پىكىرلەردەن قا-
عىس قالۋى مۇمكىن ەمەس .

II

ورتا عاسىردا ورتا ازيا تاريحىندا كۇللى ادامزاتتىڭ ماقتانى-

此为试读，需要完整PDF请访问：www.ertongbook.com

ـشىنا اينالعان عالىمدار ، مەملەكەت قايراتكەرلەرى بارلىققا كەلـ
ـدى . مۇندا ٴابۋ ناسىر ٴال-فارابي ، ٴابۋ ٴالي يبىن سينا ، حورەزم
پەرزەنتى بيزۋني ، نيزامي ٴال مۇلىك ، مۇحامەت حايدار دۋلاتي ،
ٴامىر تەمىر قاتارلى بەلگىلى-بەلگىسىز ەسىمدەردى ەرەكشە اۋىزـ
عا الۋعا بولادى . ورتا ازيانىڭ ەكونوميكالىق وي-پىكىرلەر تاريـ
حىنداعى ماڭىزدى ورنىنىڭ ٴبىرىن كورنەكتى ەنتسيكلوپەديك
عالىم ، شىعىستىڭ اريستوتەلى — ٴابۋ ناسىر ٴال-فارابيدىڭ
(873—950) ەسىمى الادى . ونىڭ ەكونوميكا عالىمىنىڭ ناـ
زاريالىق ، مەتوديكالىق ماسەلەلەرى تۋرالى ارناۋلى عىلمي ەڭبەـ
گى بولماسا دا ، عالىمنىڭ ەڭبەكتەرىندە ٴار الۋان ەكونوميكالىق
ماسەلەلەر قوزعالادى . ٴوزىنىڭ «ىزگىلىكتى قالا تۇرعىندارىـ
ـنىڭ كوزقاراسى تۋرالى تراكتات» اتتى ەڭبەگىندە ، ول ادام
قاجەتتىلىگىنىڭ قاناعاتتاندىرىلۋى سەكىلدى قوعامدىق ەكونوميـ
ـكالىق ماسەلەلەر تۋرالى توقتالدى . ۋتوپيالىق سوتسياليزم ۋاـ
ـكىلدەرىنەن بىرەر ٴجۇز جىل بۇرىن ٴابۋ ناسىر ٴال-فارابي
بولاشاق جايلى ٴومىردى ارمانداي وتىرىپ ، ىزگىلىكتى قالا ،
ىزگىلىكتى قوعام تۋرالى جازىپ ، بەرەكەلى قوعام قۇرۋ ويىن
ورتاعا قويدى . ورتا عاسىرداعى تاعى ٴبىر كورنەكتى ويشىل ٴابۋ
ٴالي يبىن سينا (980—1037) ، عالىمنىڭ عىلمي ەڭبەكتەرىـ
ـنىڭ ىشىندە ەكونوميكالىق وي-پىكىرلەرى «ٴۇي شارۋاسى جوـ
ـنىندەگى تراكتاتىندا» جانە كوپتەگەن فيلوسوفيالىق ، پسيحوـ
لوگيالىق شىعارمالارىندا جازىلعان . ول ادام ومىرىندەگى قوـ
عامدىق ەڭبەكتىڭ رولىن ەرەكشە اۋىزعا العان . سونىمەن بىرگە
ول ماتەريالدىق يگىلىكتەر وندىرىسىندەگى ادام ەڭبەگىنىڭ ماـ
ڭىزى مەن شەشۋشى رولىن ەرەكشە اتاپ ٴوتتى . ورتا ازيانىڭ
ەكونوميكالىق وي-پىكىرلەرىنىڭ دامۋىنا ەرەكشە رولى بار عاـ

لىمداردىڭ ٴبىرى— كورنەكتى ەنتسيكلوپەديك عالىم ، حورەزم پەرزەنتى بيرۋني (937—1048) . ول ٴوزىنىڭ الدىنداعى (ٴابۋ ناسىر ٴال-فارابي) جانە زامانداسى (ٴابۋ ٴالي يبىن سينا) سياقتى ادامداردىڭ قوعام ومىرىندەگى شەشۋشى فاكتور — ەڭبەك دەپ قارادى . سونىمەن بىرگە ول ادامزات قوعامىنداعى اقشانىڭ قىزمەتىن جانە ونىڭ كەلىپ شىعۋىن زەرتتەپ دۇنيە جۇزىلىك ەكونوميكالىق وي-پىكىرلەردىڭ دامۋىنا ٴوز ۇلەسىن قوستى .

ورتا ازيا حالىقتارىنىڭ ەكونوميكالىق وي-پىكىرلەرىنىڭ دامۋىنا ايتارلىقتاي ۇلەس قوسقاندار نيزامي ٴال مۇلىك (1017—1092) ، اليشەر ناۋاي (1441—1501) ، ٴابدىراحمان ٴجامي (1414—1492) قاتارلىلار . بۇل ەسىمدەر ورتا ازيا حالىقتارىنىڭ كلاسسيكالىق ادەبيەتتەرىنىڭ نەگىزىن سالۋشىلار ، عالىمدار ، مەملەكەت قايراتكەرلەرى رەتىندە تانىمال . ەكونوميكالىق ماسەلەلەر ، مەملەكەت قۇرىلىمى تۋرالى وي-پىكىرلەر نيزامي ٴال مۇلىكتىڭ «سياسەت-نامەسىندا» ، ەكونوميكالىق يدەيالار اليشەر ناۋايدىڭ ادەبي تۋىندىلارىندا ، ەكونوميكالىق ماسەلەلەر توڭىرەگىندەگى جۇمىستار ياعني باجى جانە باجى جۇيەسىنىڭ پرينسيپتەرىنە قاتىستى وي-پىكىرلەر بابىردىڭ «مۇبايىندا» ٴسوز بولعان . جوعارىدا اتالعانداردىڭ ىشىندە ٴجۇسىپ بالاساعۇن مەن ٴامىر تەمىردىڭ ۇستايتىن ورنى ەرەكشە .

ٴجۇسىپ بالاساعۇن 11-عاسىردا قازىرگى قازاقستاننىڭ تەرريتورياسىنداعى شۋ القابىندا دۇنيەگە كەلگەن . ٴوزىنىڭ ەكونوميكالىق وي-پىكىرلەرىن «قۇتتى بىلىك» اتتى ەڭبەگىندە بايانداعان . ول ماتەريالدىق يگىلىكتەر ٴوندىرىسى ، اسىرەسە قولونەركاسىپ ٴوندىرىسى ، سونداي-اق اقشانىڭ قۇن ولشەمى ،

ينالىم ٴتاسىلى ، ساقتاۋ ٴتاسىلى قىزمەتى تۋرالى ويلارىن ورتاعا قويدى . ٴامىر تەمىردىڭ مەملەكەتتىك ەكونوميكالىق قۇرىلىم تۋرالى وي-پىكىرلەرى «تەمىردىڭ جارعىسىندا» باياندالعان . ول قازىنالىق كىرىستى مولايتۋ ٴۇشىن ناقتىلى وبيەكتيۆتىك كورسەتكىشكە يە باجى جيۋ جۇيەسىن جاساپ شىعاردى ، سونداي-اق قالالاردا مەشىت ، مەكتەپ ، تاۋىپحانا ، دوحترحانا قاتارلى الەۋمەتتىك قۇرىلىستاردى كوبەيتتى .

قازاق حالقىنىڭ ەكونوميكالىق وي-پىكىرلەرى ، تۇرمىس-تىرشىلىك مۇڭ-مۇقتاجى ، ارمان-ماقساتى ونىڭ اۋىز ادەبيەتىندە ، اڭىز اڭگىمەلەرىندە ، پوەمالارىندا انىق بايقالادى . اسان قايعى ”جەر ۇيىقتى“ ، قورقىت ”قوي ۇستىنە بوز تورعاي جۇمىرتقا-لايتىن“ زاماندى ارماندادى . «قىز جىبەك» جىرىنداعى جىبەك ، تولەگەن ، بازارباي ، شەگە قاتارلى ادام اتتارىنان قازاق ومىرىن-دەگى تاۋار-اقشا قاتىناسىن انىق كورۋگە بولادى . 17-عاسىردىڭ سوڭى مەن 18-عاسىردىڭ باسىنداعى ٴاز تاۋكە (1680—1718) حاننىڭ «جەتى جارعىسىنىڭ» ماقساتى—ادامدار ورتاسىنداعى دۇرىس قارىم-قاتىناستى ورناتۋ . «جەتى جارعىدا» ەكونوميكا-لىق جازالاۋدىڭ ناقتىلى شارالارى بەلگىلەنگەن .

قازاق حالقىنىڭ جارىق جۇلدىزى شوقان ۋاليحانوۆتىڭ (1835—1865) «ىلە ولكەسىنىڭ گەوگرافيالىق وچەركى» ، «سوت رەفورماسى جايىندا» ، «شىعىس تۇركستان ساياحات كۇندەلىگى» قاتارلى ەڭبەكتەرىندە قازاق حالقىنىڭ ونەركاسىبى ، اۋىل شارۋاشىلىعى جانە ساۋدا-ساتتىق قاتىناستارىنىڭ حال-جايىن سۋرەتتەپ ، ٴوزىنىڭ ەكونوميكالىق وي-پىكىرلەرى مەن كوزقاراستارىن اتاپ ٴوتتى . ىبىراي التىنسارين (1841 —1889) قازاق حالقىن ٴبىلىم الىپ ، وتىرىقشى ەل بولىپ ،

وندىرگىش كوٴشتەردى دامىتۋعا ، جاس وسپىرىمدەردى وقۋعا شاقىردى . ونىڭ ەكونوميكالىق وي-پىكىرلەرى مەكتەپكە دايىن-داعان وقۋلىقتارىنداعى «دۇنيە قايتسەڭ تابىلادى» جانە «قىپ-شاق سەيتقۇل» سىندى ەكى اڭگىمەسىندە ايقىن كورىنىس تاپقان .

Ⅲ

اباي شىعارمالارى— باي مازمۇندى ، سان-سالالى ، ۇلتتىق بوياۋى قانىق ، وزىندىك دارالىعىمەن تۋعان ەلىنىڭ سانا-سەزى-مىن ، جان دۇنيەسىن ، نارلەندىرىپ ، حالقىنا الەمدىك وركەنىەتتىڭ سارا جولىن اشىپ كورسەتكەن ، ماڭگىلىك رۋحاني ازىق . وندا بولاتتاي شىمىر فيلوسوفييالىق ، ەتيكالىق ، ەستەتي-كالىق ،پسيحولوگييالىق ، پەداگوگيكالىق ، الەۋمەتتىك ، ٴدىني وي-پىكىرلەرى بولۋمەن قاتار ، ۇلتىمىزدىڭ ەكونوميكالىق عى-لىمدار تاريحىندا ابايدىڭ ەكونوميكالىق وي-پىكىرلەرى دە ٴوز الدىنا ٴبىر توبە . ابايدىڭ ەكونوميكالىق وي-پىكىرلەرىن زەردە-لەۋ ، زەرتتەۋ ۇلتىمىزدىڭ وتكەن تاريحىنداعى ، اسىرەسە ، تاياۋ زامان تاريحىنداعى قوعامدىق-الەۋمەتتىك قۇرىلىسىن ، ٴوندى-رىس-تۇرمىس ۇلگىلەرىن ، وركەنيەت ورەسىن ، رۋلىق-بيلىك جۇيەسىن ، ادەبيەتىن ، تاريحىن ، سالت-ساناسىن ، سەنىم-نانى-مىن تۇسىنۋدەگى ماتەريالدىق-ەكونوميكالىق تاعان . ابايدىڭ ەكونوميكالىق وي-پىكىرلەرىن زەردەلەپ-زەرتتەپ ، جۇيەلى جۇلگەگە ٴتۇسىرىپ ، عىلمي باعاسىن بەرىپ ، ونداعى قولامتالى قۇندىلىقتاردى بۇگىنىڭ كادەسىنە جاراتۋ ۇلاعاتتى ۇستازدار-دىڭ ، كورەگەن ازاماتتاردىڭ ، ٴبىلىمدى بىلىكتىلەردىڭ ، زەر-

دەلى زەرتتەرمەندەردىڭ جالتارۋعا بولمايتىن ، كەزەك كۇتتىر- مەيتىن قاسيەتتى تاريحي بورىشى ، زامانا تالابى . وتكەندى ۇمىتۋ ، كوز جۇمۋ ، تەرىستەۋ ، باز كەشۋ—ازاماتتىققا ، ادام- گەرشىلىككە جات ۇلكەن قيانات ، كەشىرىلمەس كۇنا ، تاريح ديالەكتيكاسىنان ٴدويدالاعا كەتكەن بەيباستاقتىق . اباي شىعار- مالارىنداعى باي مازمۇندى ەكونوميكالىق وي-پىكىرلەر ادامزات قوعامىنىڭ اۋىل شارۋاشىلىق ٴداۋىرى مەن ونەركاسىپ داۋىرىنە باپ كەلىپ قانا قالماستان ، ادامزات قوعامى ٴبىلىم ەكونوميكا- سى ٴداۋىرىنىڭ بوساعاسىن اتتاعان بۇگىنگى تاڭدا دا وزىندىك قۇندىلىقتارى مەن ومىرشەڭدىك قۋاتىن ساۋلەلەندىرە بەرەدى .

”ەگەر شوقان ۋاليحانوۆ قازاقتىڭ تۇڭعىش عالىمى ، ىبىراي التىنسارين تۇڭعىش ۇستاز رەتىندە قازاق حالقىن وزگە- لەرمەن قاتار تۇرۋعا ، عىلىم ۇيرەنۋگە ، ٴبىلىمىن تەرەڭدەتۋگە شاقىرسا ، اباي (ٴىبىراھيم) قۇنانبايەۆ (1845—1904) قا- زاقتىڭ ۇلى اقىنى ، اقىلشىسى ، فيلوسوفى ، ەكونوميسى دەپ باتىل ايتۋعا بولادى“— دەپ اتاپ كورسەتتى . («ەكونوميكالىق ىلىمدەر تاريحى» الماتى قازاق ۋنيۆەرسيتەتى ، 132-بەت .) اقىل-ويىمدى ، زەيىن-زەردەمدى ابايدىڭ ەكونوميس ەكەندىگىن دالەلدەۋگە ەمەس ، قايتا ەكونوميكالىق تەوريالاردان پايدالانىپ اباي شىعارمالارىنداعى (ولەڭدەرى مەن قارا سوزدەرى) ەكو- نوميكالىق وي-پىكىرلەردى اشىپ-ارشىپ ، زەردەلەپ-زەرتتەپ ، جۇيەلى جۇلگەگە ٴتۇسىرىپ ، ونىڭ بۇگىنگى تاڭداعى ەلىمىز قازاقتارىنىڭ بازار شارۋاشىلىعى ، ٴبىلىم شارۋاشىلىعىمەن ۇن- دەستىك تابۋىندا اتقاراتىن نازاريالىق ماڭىزى مەن امالياتتىق قۇنىن اشىپ كورسەتۋگە تىرىستىم . اباي ٴوز شىعارمالارىندا قازاق حالقىنىڭ كوشپەلى مال شارۋاشىلىق ەكونوميكاسى جو-

ىنندە تەرەڭىنەن تولعانىپ ، ەكونوميكالىق ماسەلەلەرگە قاتىستى سان الۋان قۇندى وي-پىكىرلەرىن ، كوزقاراستارىن ورتاعا قويى-عان . اباي مەشەۋ فەودالدىق رۋلىق وندىرىستىك قاتىناستاردى ، اسىرەسە ، ونىڭ ماتەريالدىق ەكونوميكالىق نەگىزى بولعان ەرتە كەزدەگى مەشەۋ كوشپەلى مال شارۋاشىلىعىن اياۋسىز سىن تەزىنە الدى . ول قازاق حالقىن كوشپەلى مال شارۋاشىلىعىنان وتىراقتانۋعا كوشۋگە ، ەگىنشىلىكتى ، ساۋدانى ، قولونەردى ، عىلىمدى دامىتۋعا شاقىردى . ەگىنشىلىكپەن ، ساۋدا-ساتتىقپەن جانە الۋان ٴتۇرلى كاسىپتەرمەن شۇعىلداناتىن باسقا حالىقتار-دان ، ۇلتتاردان ۇيرەنۋگە شاقىردى . كوشپەلى مال شارۋاشىلى-عىن تاعان ەتكەن شارۋاشىلىعىمىز جانە سول كەزدەگى جونگە تۇسپەگەن قوعام تۋدىرعان ۇرلىق-قارلىق ، تالان-تاراجى ، ەڭ-بەككە جوق ەرىنشەكتىك ، قىرسىزدىق ، بويكۇيەزدىك سياقتى كەسىرلى كورىنىستەرىن سىن تەزىنە الىپ ، ونىڭ سەبەبى جۇ-مىسسىزدىق ەكەنىن اتاپ كورسەتتى . اباي ماتەريالدىق يگىلىكتەر ٴوندىرىسىنىڭ ادامزات قوعامىنىڭ ٴومىر ٴسۇرۋى مەن دامۋىندا شەشۋشى قىزمەت اتقاراتىندىعىن تەرەڭىنەن ٴتۇسىنىپ ، ەڭبەك ەتىپ تەر توگىپ ، ساۋدا جاساپ ، مال تاۋىپ ماتەريالدىق بايلىق جاراتۋدىڭ ادامنىڭ ادام ساناتىنا قوسىلۋىنداعى الاتىن ورنى مەن رولىن اتاپ ٴوتتى . اباي ازىق-تۇلىك ، كيىم-كەشەك ، تۇرعىن-ٴۇي ، ات-كولىك سەكىلدى ماتەريالدىق يگىلىكتەردىڭ ادامزات ومىرىندە ەرەكشە ورىن الاتىندىعىن ايىرىقشا اۋىزعا العان . اباي قازاقتىڭ ەڭبەككە ، شارۋاعا قىرسىزدىعىن ، ەرىنشەك ، جالقاۋ كەلەتىنىن جەرىنە جەتە اشكەرەلەپ ، اياۋسىز سىن تەزىنە الادى . ول ادامگەرشىلىكتەگى بەس اسىل قاسيەتتىڭ ٴبىرى ەڭبەك دەپ تۇجىرىم جاسايدى . اباي ەڭبەكتىڭ ادامداردىڭ ٴمورالدىق جانە

此为试读，需要完整PDF请访问：www.ertongbook.com